

Komentar in karta: 3/11

SLA V288.01 'črtalo (nož pri plugu)'

Danila Zuljan Kumar

1. Gradivo

Za pomen 'del pluga, ki navpično reže brazde', knj. *črtálo* (*á*), je v slovenskih narečjih najpogostejše poimenovanje *črtalo*, druga, manj pogosta poimenovanja so *rezalo*, *rezalnica*, *nož*, *nožič*, redko pa so zapisana poimenovanja *črtlada*, *črtar*, *rezanica*, *otka*, *lemež/lemeš* in *prvo železo*.

Leksem *nožič* ima v T236 označevalnik »starinsko« (ob novejšem *črtalu*). Leksema *brana* v T097 in *otka* v T169 sta morda nerelevantna odgovora.

Za T062, T065 in T067 je v opombah zapisano, da tam črtala in besede zanj ne poznajo.

2. Morfološka analiza

črta < *č_{brt}-a 'črta'

črtal- < *č_{brt}-a-dl-o / *č_{brt}-a-dl-a (im. mn.) ← *č_{brt}-a-ti ← *č_{brt}-a 'črta'

črtalnik < *č_{brt}-a-dl-_{bn}-ik-_č ← *č_{brt}-a-dl-_{bn}-_č

črtlada, nejasno, morda po metatezi iz *črtadlo*

črtar < *č_{brt}-a_r-_č

rezal- < *r_{čz}-a-dl-o / *r_{čz}-a-dl-a ← *r_{čz}-a-ti 'rezati, trgati, sekati'

rezanica < *r_{čz}-a-n-ic-a ← *r_{čz}-a-n-_č

rezanka < *r_{čz}-a-n-_čk-a ← *r_{čz}-a-n-_č

rezalnik < *r_{čz}-a-l-_{bn}-ik-_č ← *r_{čz}-a-l-_{bn}-_č

RezaLNica < *r_{čz}-a-l-_{bn}-ic-a ← *r_{čz}-a-l-_{bn}-_č ($R \geq l, L \geq \emptyset, N \geq m$ v T355)

rezilo < *r_{čz}-i-dl-o

nož < *nož-_č 'nož'

plužni nož < *pluž-_{bn}-_č-j-_č nož-_č ← *pluž-_{bn}-_č 'plužen' (← *plug-_č 'plug') + *nož-_č

nož pri plugu < *nož-_č pri plug-u ← *nož-_č + *pri 'pri' + *plug-_č

nožič < *nož-_č-_č

nožič pri drevesu < *nož-_č-_č pri derv-es-u ← *nož-_č + *pri 'pri' + *derv-o, rod. ed. *derv-es-e 'drevo'

nožek < *nož-_čk-_č

nožek pri drevesu < *nož-_čk-_č pri derv-es-u ← *nož-_č + *pri 'pri' + *derv-o

prvo železo < *pr_{čv}-o-j-e žel_{čz}-o ← *pr_{čv}-_č 'prvi' + *žel_{čz}-o 'železo'

otka < *ot_č-_čk-a ← *ot_č- 'od, proč' + *_čk-n_č-_č 'dotakniti se' (ESSJ II: 261)

lemež/lemeš < *lemež-_č / *lemeš-_č 'lemež'

lopata od vardžinona < **lop-at-a otb (varžinon)-a* ← **lop-at-a* 'lopata' (← **lop-b* 'list, nekaj ploščatega') + **otb* 'od' + (*varžinon*)-*b* (← furl. *vuarzenon* 'dvojni plug')

lopatica < **lop-at-ic-a*

brana < **born-a* 'ostro orodje za rahljanje zemlje, prvotno odsekan vrh kakega drevesa z vejami vred'

gredelj < **gręd-el-b* ← **gręd-a* 'bruno, tram'

špica ≤ **stǫp-ic-a* 'napera, prečka, palica' / < *(*špic*)-*a* ← nem. *Spitze* 'konica'

dilja < *(*dil*)-*a* ← nem. *Diele* 'deska'

lajšta < *(*lajšt*)-*a* ← nem. *Leiste* 'letev'

klinja < *(*klin*)-*a* ≤ *(*kling*)-*a* ← srvnem. *klinge*, nem. *Klinge* 'klina, rezilo'

talajzen < *(*talajzn*)-*b* ← kor. nem. *Tāleisen* (nem. *Teileisen*) 'črtalo' (WBÖ 5: 1558, *Eisen*)

seh < *(*sex*)-*b* ← nem. *Sech* 'črtalo'

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *dilja* v T004, *talajzen* v T032, *seh* v T035, *klinja* v T053, *špica* v T101, *gredelj* v T107 in *lajšta* v T160.

Kot enkratnici s *črt-* sta kartirana leksema *črtalnik* v T220 in *črta* v T224.

Kot enkratnice z *rez-* so kartirani leksemi *rezalnik* v T031, *rezilo* v T052 in *rezanka* v T358.

Kot enkratnica z *nož-* je kartiran leksem *nožek* v T135.

Kot enkratnica z *lopat-* je kartiran leksem *lopatica* v T169.

Kot enkratna besedna zveza z *lopata* je kartiran leksem *lopata od vardžinona* v T063.

Kot enkratna besedna zveza z *nož* z levim prilastkom je kartiran leksem *plužni nož* v T385.

Kot enkratne besedne zveze z *nož-* z desnim prilastkom so kartirani leksemi *nož pri plugu* v T361, *nožič pri drevesu* v T005 in *nožek pri drevesu* v T110.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *nožič* v T009 in T109, *brana* v T097 in *otka* v T169.

Kot nerelevanten je kartiran odgovor *ravnilo* v T310.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T062, T065 in T067.

4. Uporabljena dodatna literatura

Bajec 1950; WBÖ 5

5. Primerjaj

SLA: /; OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: 394; ALI: 3552; ASLEF: 3202; HJA: /;

LinGeH: /; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Črtalo je nož pri ralu ali plugu, ki je navpično nasajen v gredelj in pred lemežem reže brazdo, zato ga ponekod imenujejo tudi rezalnica. Prvotna rala niso imela vgrajenih črtal, uveljavila so se šele z razvojem orne tehnike kot dopolnilo ralom zlasti pri oranju na težki zemlji. Obrtniško in industrijsko izdelani plugi so večinoma že imeli vgrajena tudi črtala. Tehnično posebni dvojni plugi so poleg dveh desk in dveh lemežev praviloma imeli tudi po dve črtali. V 50. in 60. letih 20. stoletja so bila ponekod na Slovenskem rala brez črtal še v rabi zlasti za izkopavanje krompirja. V severovzhodni Sloveniji so za pripravljanje vrst pri sajenju krompirja ali koruze uporabljali samostojno črtalo, največkrat kot prečni tram s tremi proti zemlji obrnjenimi zobmi, ojami in ročicami. Drugod so zlasti za sajenje na manjših njivah in za delo v vrtovih (Spodnja Savinjska dolina, okolica Ljubljane idr.) uporabljali lesena ročna črtala v obliki grabelj za enakomerno zarisovanje setvene ali saditvene črte. Takšna orodja so imela vgrajena po dva ali tri lesene kline, podobne enostavno oblikovanim črtalom pri ralih in plugih.

Prim.: Baš 1968; Baš 1980; Bernik 2005; Grafenauer 1970a; Grafenauer 1970b; Orel 1961; SEL 2004

7. Skica

